

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ
ДАВЛАТ
ИҚТИСОДИЁТ
УНИВЕРСИТЕТИ**

**“ХАЛҚАРО МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ СТАНДАРТЛАРИГА
ЎТИШ ВА ХАЛҚАРО ТАЖРИБАНИ ЎЗБЕКИСТОНДА
ҚўЛЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ”**

**мавзусидаги
халқаро илмий - амалий анжуман
мақолалар тўплами**

ТОШКЕНТ – “ИҚТИСОДИЁТ” 2022

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг бир ёки ҳатто бир неча турларини ишлаб чиқаришга ихтисослашган кичик тадбиркорлик тузилмаларида бухгалтерия ҳисобини оддий схема бўйича юритиш мумкин. Бундай ҳисоб юритишнинг асосини даромадлар ва харажатларни ҳисобга олиш китобларини "даромад-харажат" тамойили бўйича юритиш ташкил қилади.

Шу муносабат билан хўжалик операцияларини батафсил тизимга солиш зарурати юзага келади. Шунинг учун, биз кўп тармоқли фермер хўжаликлари фаолиятнинг бухгалтерия ҳисобини юритишнинг содда шаклдаги ҳисоб регистрларида ва бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси амалдаги тизимининг алоҳида счётларида ташкил этиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 09.10.2017 йилдаги «Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5199- сонли Фармони.

2. Астахов В.П. Теория бухгалтерского учета / В.П. Астахов. - М.: Экспертное бюро-М, 2006.-351 с.

3. Баймирзаев Д.Н. Кўп тармоқлилик – фермер хўжаликларида хатарларни бошқаришнинг муҳим йўналиши. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 4, июль-август, 2018 йил.

Темиров Фурқат Турсоатович
Тошкент давлат иқтисодиёт университети,
“Бухгалтерия ҳисоби” кафедраси доценти, PhD

Норбеков Даврон
Тошкент молия институти
“Бухгалтерия ҳисоби” кафедраси доценти

Кўп тармоқли фермер хўжаликлари бухгалтерия ҳисобини молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартлари асосида такомиллаштириш

Ушбу мақолада кўп тармоқли фермер хўжаликларида бухгалтерия ҳисобини молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартлари асосида такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар берилган

Калит сўзлар: Кўп тармоқли фермер хўжалиги, бухгалтерия ҳисобини молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартлари, биологик активлар, қишлоқ хўжалиги

Янги Ўзбекистон шароитида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар самарадорлигини ошириш, иқтисодиёт тармоқларини янада ривожлантириш ҳамда модернизация қилиш, жаҳон ҳамжамиятига интеграциялаш жараёнини тезлаштириш, бунинг натижасида инвестицион муҳитни яхшилаш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Бу орқали мамлакатимиз

қишлоқ хўжалиги соҳаси самарадарлигини ошириш ҳамда уларда ҳисоб ишларини такомиллаштириш, шунингдек молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартлари кенг жорий қилиш борасида олиб борилаётган тизимли ишларни янада жадаллаштириш бўйича тадқиқотлар олиб бориш муҳим масалалардан бири саналади.

Мамлакатимизда қабул қилинган янги таҳрирдаги “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонунида “Бухгалтерия ҳисоби субъектлари молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қўллаши мумкин” деб белгилаб қўйилганлиги, бугунги кунда фаолият юритаётган хўжалик юритувчи субъектлар, балки кўп тармоқли фермер хўжаликлари ҳам бухгалтерия ҳисобини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари талаблари асосида юритишни белгиламоқда. Бу эса молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини қўллаш, унинг тамойилларини аниқ белгилаш, тармоқ хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш агрор соҳада бухгалтерия ҳисобини такомиллаштишини таъминлайди.

Шу билан бирга молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича тизимли ишлар олиб борилаётганлиги, шунингдек қатор меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг қабул қилиниши ушбу соҳанинг янада ривожланишига туртки бўлмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да белгиланганидек, “Фермер хўжаликлари, энг аввало, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш билан бир қаторда, қайта ишлаш, тайёрлаш, сақлаш, сотиш, қурилиш ишлари ва хизматлар кўрсатиш билан шуғулланаётган кўп тармоқли фермер хўжаликларини рағбатлантириш ва ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш билан бирга корпоратив бошқарувнинг замонавий стандарт ва усулларини жорий этиш” тартиби белгиланганлиги соҳа ривожини учун дастури амал бўлиб хизмат қилмоқда. Бевосита молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш ҳамда уни иқтисодиёт тармоқлари амалиётида қўллаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги ПҚ-4611-сонли “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” Қарори қабул қилинди. Ушбу қарорга мувофиқ бугунги амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишни жадаллаштириш орқали хорижий инвесторларни зарур ахборот муҳити билан таъминлаш ва халқаро молия бозорларига кириш имкониятларини кенгайтириш, шунингдек қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бўйича экспорт-импорт операцияларини такомиллаштириш, уларга доир ҳисоб-китобларни молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига мувофиқлаштиришга қаратилгандир.

Қишлоқ хўжалиги соҳасида бухгалтерия ҳисобини ташкил қилишда молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларини кенг жорий қилиш ҳамда уларни халқаро стандарт принципларига мувофиқ амалий қўллаш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бирига айланмоқда. Қишлоқ хўжалиги тармоқларида 41-сонли “Қишлоқ хўжалиги” номли МҲХС жорий қилиш, унинг

талабларига миллий бухгалтерия тизимини мослаштириш асосида кўп тармоқли фермер хўжаликлари бухгалтерия ҳисоби тизимини такомиллаштириш зарур. Ушбу МҲХСда қишлоқ хўжалиги корхоналари томонидан етиштирилаётган маҳсулотларни “биологик активлар” сифатида тан олиш ғояси илгари сурилади. Хўш, “биологик актив” ўзи нима, у қандай турдаги маҳсулотларни ўз ичига олади?

Ушбу стандартга мувофиқ “биологик активлар - бу иқтисодий ҳаётнинг ўтмишдаги фактлари (ўзгаришлар, трансформациялар) натижасида ҳосил бўлган ва иқтисодий фойда олиш мақсадида кейинги (корхона томонидан назорат қилинадиган ва ўлчанадиган) биотрансформация учун мос бўлган ўсимликлар ва ҳайвонлардир”.

Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган 5-сонли Бюджет ҳисоби стандарти мувофиқ “биологик актив — ҳайвонлар ёки ўсимликлар”.

Биологик активларни ҳисобга олиш, таснифлаш ҳамда уларни актив сифатида тан олиш билан боғлиқ жараёнлари тадқиқот ишлари ҳорижлик ҳамда мамлакатимиз иқтисодчи олимлари томонидан чуқур тадқиқ қилинмаган. Шунчаки, 41-сонли “Қишлоқ хўжалиги” номли МҲХСлари талабларига мувофиқ юритилиши белгиланган. Масалан, С.Б.Жабуева ва И.Б.Цыреноваларнинг таъкидлашича, “биологик активларга ўстиришдаги ва боқувдаги ҳайвонлар, ёш чорва моллари, маҳсулдор ва зотдор чорва моллари, арилар, балиқ ва бошқалар киради”. Шунингдек, Е.В.Фастованинг фикрича “биологик активларни ҳаққоний қийматини аниқлашда қуйидаги услубни таклиф этади:

- қишлоқ хўжалиги экинларини йиғиб олиш вақтида;
- улардан чиққан чиқиндиларни ўғитлар сифатида;
- ишлаб чиқаришдан олинган озуқа сифатида фойдаланишда;
- маълум зотдаги ҳайвонларни бир хил ёш ва фойдаланиш йўналишида;
- кўп йиллик экинлар”.

Мамлакатимиз иқтисодчи олимлари ҳам биологик активлар, уларнинг таснифи ҳамда гуруҳланиши бўйича бир қатор тадқиқотлар олиб бормоқда. Жумладан, Б.Менгликуловнинг фикрича “Биологик активлар деганда биологик ўзгариш жараёнида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари (тирик вазнининг ўсиши, сут, жун, гўнг, тухум, мева, резавор мева ва шу кабилар) ёки қўшимча биологик активлар (бузоқ, қўзи, қўчат, қаламча ва шу кабилар) назарда тутилади, шунингдек у ёки бу шаклда корхонага иқтисодий наф келтирувчи чорва моллари (катта ёшли маҳсулдор ва наслдор чорва моли, ўстирувдаги ва боқувдаги ҳайвонлар, парранда, балиқлар, асаларилар ва шу кабилар) ёки ўсимликлар (бир йиллик ва кўп йиллик ўсимликлар, кўп йиллик дарахтлар, ўрмон хўжалигидаги дарахтлар ва шу кабилар) тушунилади”.

Тадқиқотлар кўрсатишича биологик активлар борасида олиб борилган илмий изланишлар асосон МҲХС талаблари ҳамда унга кирадиган активлар тўғрисида қарашлар илгари сурилган. Биологик активлар бухгалтерия ҳисобида актив сифатида тан олинсада, айнан қайси актив узоқ муддатли актив ёки қисқа муддатли активлар сифатида тан олинши бевосита тадқиқ қилинмаган.

Мамлакатимизда бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларида (1-БҲМС, 4-БҲМС, 5-БҲМС, 21-БҲМС) "Биологик активларни ҳисобга олиш" бўлимлари ишлаб чиқилган, биологик активларни ҳисобга олиш бўйича кўрсатмалар ишлаб чиқилди. Бироқ, кўплаб ташкилий ва услубий муаммолар ҳал қилинмади. Хусусан, 5-сонли "Асосий воситалар" биологик активларни ҳисобга олиш, яъни кўп йиллик дарахтлар, ишчи ва маҳсулдор ҳайвонларни, шунингдек, 4-БҲМСда ўстиришдаги ва боқувдаги ҳайвонларни ҳисобга олишнинг услубий жиҳатлари баён этилган. Лекин айнан уларни биологик актив сифатида ҳисобга, шу билан бирга биологик активларни баҳолаш, уларни синтетик ва аналитик ҳисобини юритиш, молиявий ҳисоботларда қишлоқ хўжалиги фаолияти тўғрисидаги маълумотларни ошкор қилиш олиш баён этилмаган.

Шу билан бирга кўп тармоқли фермер хўжаликларида биологик активларни ҳисобга олишдан уларнинг таснифини аниқ белигилаш муҳим аҳамият касб этади. Қуйидаги 1-жадвалда фермер хўжаликларида биологик активларни таснифи чорвачилик фермер хўжаликларида мисолида биологик активларнинг таснифи келтирилган.

1-жадвал

Кўп тармоқли фермер хўжаликларида биологик активларнинг таснифи (Чорвачилик фермер хўжаликлари мисолида)

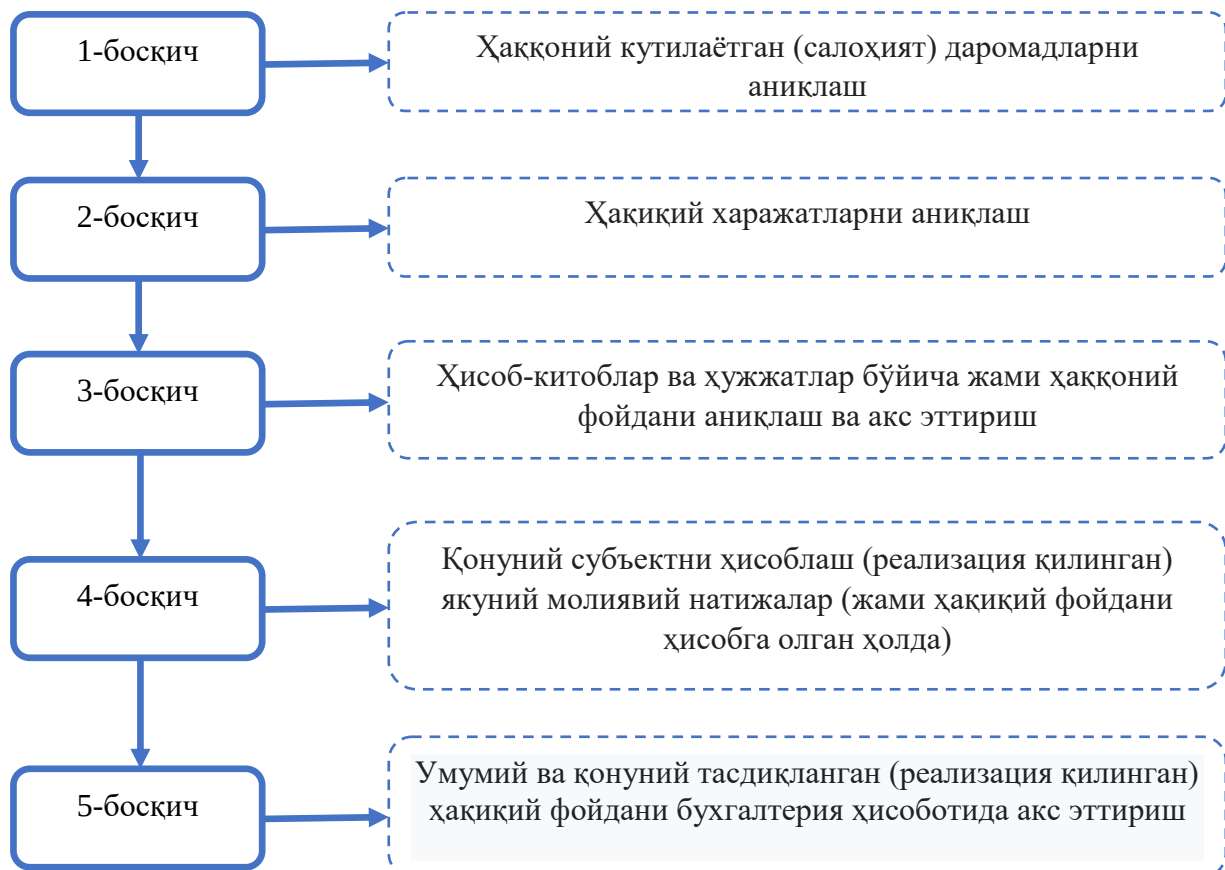
Таснифлаш хусусияти	Биологик активлар гуруҳи	Биологик активлар таснифи
Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларидан ва (ёки) қўшимча биологик бойликлардан фойдаланиш ва қабул қилиш даврининг давомийлиги	Узоқ муддатли биологик активлар	Қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқаришга қодир биологик активлар 12 ойдан ортиқ муддатга маҳсулотлар ва (ёки) қўшимча биологик активлар. Буларга асосий поданинг ҳайвонлари - ишчи ва маҳсулдор чорва моллари киради
	Қисқа муддатли (жорий) биологик активлар	Қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқаришга қодир биологик активлар 12 ойдан ошмайдиган муддатга маҳсулотлар ва (ёки) қўшимча биологик активлар. Буларга асосий подадан олиб ташланган ҳайвонларни боқиш ва боқиш, катта ёшли чорва молларини боқиш киради
Етуклик	Етук узоқ муддатли биологик активлар	Ишлаш даври 12 ойдан ортиқ бўлган биологик активлар. Буларга биринчи авлодни олишдан кейинги сигирлар киради.
	Вояга етмаган узоқ муддатли активлар	Ишлаш цикли 12 ойдан ошадиган, ҳисобот даврида ҳали қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришга қодир бўлмаган биологик активлар
	Етук қисқа муддатли (жорий) биологик активлар	Маълум бир ҳолатга етган биологик активлар, масалан, насл бериш ёшидаги ҳайвонлар, маълум бир тирик вазн ва тана ҳолати тоифасига етганда
	Этилмаган қисқа муддатли (жорий) биологик активлар	Биологик бойликларга асосий подани алмаштириш, ҳайвонларни боқиш ва боқиш киради

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ва (ёки) қўшимча биологик активларни кўп марта ишлаб чиқариш имконияти	Мева ҳосил қилувчи биологик активлар	Биологик активлар қайта-қайта қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ва (ёки) қўшимча биологик активларни ишлаб чиқаришга қодир, қайта тиклайди (ишлаб чиқаради) ва асосий маҳсулот эмас. Буларга ёш ҳайвонларни, сутни олиш учун асосий поданинг сигирлари киради
	Истеъмол қилинадиган биологик активлар	Биологик активлар қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини бир марта беришга қодир, шундан сўнг улар мавжуд бўлмайди. Буларга сотиш ва сўйиш учун боқилган ҳайвонлар киради.

Ушбу жадвалда келтирилган маълумотлардан шуни қайд этиш мумкинки, фермер хўжаликларида мавжуд бўлган биологик активларнинг узоқ муддатли ҳамда жорий активлар таркибидаги таснифлаш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, шунингдек биологик активларни бир неча йиллар мобайнида актив сифатида ҳисобга олиш ёки бир циклли биологик активлар сифатида тан олиш хусусиятлари бўйича таснифлаш мумкинлиги илмий асосланган.

Бизнинг фикримизча, биологик активлар ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ҳаққоний қиймат бўйича баҳолаш мақсадга мувофиқдир. Биологик активларни баҳолаш учун ҳаққоний қиймат бозор қиймати, тиклаш қиймати, дисконтланган, ҳақиқий харажатларнинг қиймати бўлиши мумкин, бунда дастлабки нархдан буён муҳим биотрансформация содир бўлмайди.

Ҳаққоний фойдани акс эттиришга МХХС (IAS) тамойиллари билан яқинлашиш ва жамият талабларига тўлиқ жавоб берадиган активларни ҳаққоний баҳолашни қўллаш орқали эришиш мумкин.

1-расм. Биологик активларнинг биотрансформациясидан молиявий натижаларни шакллантириш алгоритми.

Умумий (кутилган) ҳаққоний фойда ва якуний молиявий натижаларни аниқлаш алгоритми бир неча босқичларни ўз ичига олади, уларнинг ҳар бири мустақил элемент ҳисобланади. Ҳар бир босқичда ташкилот бошқарув мақсадларидан келиб чиқиб, тегишли вазифаларни мустақил равишда ҳал қилади (3.4-расм).

Биологик активларни ҳаққоний қиймати бўйича баҳолаш ва биологик ресурсларнинг биотрансформацияси натижаларининг бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботда акс этиши кўп тармоқли фермер хўжалигининг молиявий ҳолатини, унинг тўлов қобилиятини, ишлаб чиқариш салоҳияти билан таъминланишини, шунингдек ҳар бир ҳисобот даври учун қишлоқ хўжалиги фаолияти натижаларини (даромадлар, харажатлар, фойда, зарар) объектив баҳолашга имкон беради. Шундай қилиб, самарали бошқарув ва қишлоқ хўжалиги ташкилотлари фаолиятининг вақтинчалик ва макон жиҳатлари (статикаси ва динамикаси) бўйича потенциал имкониятларини янада асосли таҳлил қилиш учун янги шартлар пайдо бўлади.

Ҳисоб-китоблар шуни кўрсатадики, юқоридаги мезонлар бўйича ахборот базаси молиявий ва бошқарув ҳисоби бўлиб, у автоматлаштириш ва кучли таҳлиллар ёрдамида максимал аниқлик прогнози билан ҳаққоний қийматни объектив белгилайди. Активнинг қиймати фойдали ва мақсадга мувофиқлигини (етиштириш ёки ишлаб чиқариш) ҳисобга олган ҳолда шаклланади.

Ҳозирги вақтда ҳисоб регистрларни ишлаб чиқиш ва бухгалтерия ҳисобини бевосита юритиш методикасини ташкил этиш масалалари лойиҳа қарорларини моделлаштиришда ва аграр тадбиркорлик тузилмаларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этишда асосий мунозарали муаммо ҳисобланади. Назарияни ўрганиш, амалиёт ва илғор тажрибани, шунингдек ишлаб чиқилган тавсияларни ишлаб чиқаришга жорий этишда олинган натижаларни умумлаштириш асосида биз шундай хулосага келдикки, фермер хўжаликларида қўлланилаётган ҳисоб регистрлар қуйидаги талабларга жавоб бериши керак: ягона методологик асос ("даромад-харажат" тамойили ёки "икки ёқлама ёзув" тамойили); аналитик ва синтетик ҳисоб юритиш маълумотларининг ўзаро боғлиқлиги; бирламчи ҳисоб ҳужжатлари асосида барча хўжалик операцияларини регистрларда бирваракайига акс эттириш; бухгалтерия ҳисоботларини тузиш ва хўжалик фаолиятини назорат қилиш учун зарур бўлган кўрсаткичлар доирасида бирламчи ҳужжатлар маълумотларини тўплаш ва тизимга солиш. Бунда ҳисоб регистрларини ва бухгалтерия ҳисобининг счётлар тизимини ҳисоб юритишнинг турли шаклларида, шу жумладан заруратга қараб соддалаштирилган шаклидан фойдаланиш учун тузиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси "Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида"ги Қонуни,

2016 йил 13 апрель, ЎРҚ-404. 10-модда, 3-хат боши.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги 4947-сонли Фармони (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда)

3. Международные стандарты финансовой отчетности: издание на русском языке,- М.: АСКЕРИ -2010.

4. Жабуева С.Б., Цыренова И.Б. Перспективы внедрения и методологические аспекты учета биологических активов. Научное сообщество студентов XXI столетия. Экономические науки: сб. ст. по мат. XXXII междунар. Студ. Науч.-практ. Конф. №5(32). Россия, г. Новосибирск, 05 мая 2015 г.

5. Фастова Е.В. Учет биологических активов по справедливой стоимости в соответствии с МСФО 41 «Сельское хозяйство»// Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2016 -№1. -33-39 с.

6. Менгликулов Б.Ю. Биологик активларни тан олиш ва ҳисобини ташкил этиш масалалари. “Молия ва банк иши” электрон илмий журнал. 5/2016. 122-б.

Темирова Муҳаббат Темировна
Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси
хузуридаги Кадрлар малакасини ошириш ва
Статистик тадқиқотлар институти стажёр тадқиқотчиси

Иқтисодийни модернизациялаш шароитида саноатни инвестицион
фаоллигини статистик баҳолаш

Мамлакатимизда ўтказилаётган демократик бозор ислохотларининг ва Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясининг диққат марказида турган энг – муҳим устувор вазифалардан бири – миллий иқтисодий таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодийнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобида унинг рақобатбардошлигини ошириш саналади⁷⁷. Жумладан, “..миллий иқтисодийнинг таркибида саноат улушини кўпайтириш, юқори технологияли саноат ва қайта ишлаш тармоқларини жадал ривожлантириш, саноатни янада модернизация ва диверсификация қилиш, ҳар бир ҳудуднинг саноат салоҳиятидан комплекс ва самарали фойдаланишни таъминлаш, янги саноат корхоналари ва кичик саноат зоналарини ташкил қилиш” деб таъкидланган. Дарҳақиқат, мамлакатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев мамлакатда мавжуд иқтисодий тармоқлари, хусусан саноат салоҳиятини ривожлантиришнинг мақсадли дастурлари ижросидаги камчиликларни танқид қилган ҳолда “..ислохотларнинг қай даражада самара бераётганини

⁷⁷ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. “Халқ сўзи” 2020 йил 25 январь.